

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВИХ ОРІЄНТАЦІЙ СТАРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЗАСВОЄННЯ ЗМІСТУ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

У статті схарактеризовано деякі особливості формування ціннісно-смыслових орієнтацій старшокласників, розглянуто зміст предметів гуманітарного циклу як чинник розвитку мотиваційної і пізнавальної сфери особистості.

Ключові слова: *зміст освіти, гуманізація змісту освіти, старшокласники, ціннісно-смыслові орієнтації старшокласників, інноваційна особистість.*

Сергей Косянчук, аспирант, Институт педагогики НАПН Украины

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЦЕННОСТНО-СМЫСЛОВЫХ ОРИЕНТАЦИЙ СТАРШЕКЛАССНИКОВ В ПРОЦЕССЕ УСВОЕНИЯ СОДЕРЖАНИЯ ПРЕДМЕТОВ ГУМАНИТАРНОГО ЦИКЛА

В статье охарактеризованы некоторые особенности формирования ценностно-смысловых ориентаций старшеклассников, рассмотрено содержание предметов гуманитарного цикла как фактор развития мотивационной и познавательной сферы личности.

Ключевые слова: *содержание образования, гуманизация содержания образования, старшеклассники, ценностно-смысловые ориентации старшеклассников, инновационная личность.*

Sergiy Kosianchuk, Ph. D student, Institute of Pedagogic NAPS of Ukraine

THE PECULIARITIES OF VALUE-SEMANTIC ORIENTATIONS FORMING IN HIGH SCHOOL STUDENTS WHILE LEARNING THE HUMANITIES

The article deals with some of the peculiarities of value-semantic orientations forming in high school students; the content of the Humanities as a factor of motivation and cognitive areas of personality is described.

Key words: *content of education, humanization of the educational content, the high school student, value-semantic orientations of the high school students, innovation personality.*

Постановка проблеми. Серед пріоритетних напрямів державної політики України з розвитку освіти на передній план висувається особистісна орієнтація освіти, її гуманізація. Останнє десятиріччя розвитку освітньої галузі характеризується трансформаційними процесами з огляду на реалізацію особистістю своїх навчальних і

159

пізнавальних здатностей, на інноваційну особистість, спроможну сприймати новації і бути готовою до їх упровадження і генерування, а також на потреби розвитку ціннісних установок суспільства, що зумовлюються соціоекономічними і культурними чинниками. «Глобалізація, зміна технологій, перехід до постіндустріального, інформаційного суспільства, утвердження пріоритетів сталого розвитку, інші властиві сучасній цивілізації риси зумовлюють розвиток людини як головну мету, ключовий показник і основний важіль сучасного прогресу... [5]».

Утім, як зазначає академік В. Г. Кремень, сформовані за часів СРСР суспільство і система цінностей, з набуттям Україною незалежності, втратили актуальність. Водночас він наголошує:

«Разом із руйнацією старого не сформувалося усвідомлення, що нова національно-демократична держава Україна – зовсім інша за якістю держава з іншими формами мислення, культури, моралі, цілепокладань, знань. Усе це свідчить про необхідність реформи освіти, але не формальної, а дієвої, сутнісної. В її основі – філософія людиноцентризму, що передбачає відмову від репресивної педагогіки <...> привчання учнів до самостійного прийняття рішень, до ролі громадянина суспільства <...> школа повинна стати зосередженням культури – спілкування, знань, праці [4, с. 26–28]».

Отже, формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників постало як мотиваційно-аксеологічна проблема, зумовлена процесами трансформації освіти, шквалом викликів сьогодення, переоцінкою себе-вартості як людини, як одиниці соціуму. З іншого боку, процесам поглиблення здобутих знань, самонавчання, саморозвитку, самооцінки заважають проблеми, пов'язані із засвоєнням змісту предметів, навчальною рефлексією тощо. Перевантаженість навчальних програм, певна невзаємодоповнюваність, невзаємозумовленість змістових ліній предметів гуманітарного циклу негативно позначаються на гуманізації освітнього процесу в цілому.

Перенасиченість інформаційного простору; суб'єктивні чинники обігу інформації; особистісна специфіка сприйняття, засвоєння і передачі знань; індивідуальні можливості оперування знаннями, родинна і культурна детермінанти знань; психосоціальна зумовленість перебігу процесів опанування зовнішніх структур як регуляторів становлення особистості... Ці та інші чинники-сутності впливають на свідомість дитини, викликають переживання і страх. Цілісність знань, їх системність, ціннісно-сміслова (мотиваційна ціннісна доцільність) наповнюваність і відповідна спрямованість, на нашу думку, може сприяти становленню особистості..

Аналіз сучасних наукових здобутків. Аналіз літературних джерел з окресленої проблеми дає змогу констатувати, що наразі достатньо важливим постає питання про спрямованість подальшого розвитку української освіти через взаємозв'язок домінуючих для різних напрямів ціннісних орієнтацій. З огляду на це, особливості формування ціннісно-сміслових орієнтацій у педагогічній науці і практиці розглядаються з позицій феноменологічних підходів до вивчення педагогічних явищ як таких. Нові підходи до навчання і виховання розвиваються згідно з в гуманістичною парадигмою освіти і пов'язані з роботами Г. О. Балла, І. Д. Беха, Н. М. Бібік, Є. В. Бондаревської, М. Й. Боришевського, О. В. Киричука, О. Я. Савченко, В. О. Сухомлинського, О. В. Сухомлинської, І. С. Якиманської та ін. Деякі аспекти ціннісно-сміислової спрямованості сучасної освіти розкривають С. Б. Ігнат'єв Т. В. Ілюхіна, Л. В. Кондрашова, Л. В. Романова та ін. У науковій літературі ґрунтовно висвітлюються такі поняття, як цінності, ціннісні орієнтації, особистісні цінності, спрямованість, мотивація, мотиваційна спрямованість, установки. Водночас, має місце неоднозначність їх визначень і трактувань.

Розвиток ціннісно-сміислової сфери особистості вивчається в Україні не один десяток років (Бабенко О. М., Балл Г. О., Бех І. Д., Бриль М. М., Васьківська Г. О., Гаженко О. П., Грицик Н. В., Емірасанова Е. У., Жалдак М. І., Зливков В. Л., Зязюн І. А., Копилов С. О., Корнеєв В. П., Кремень В. Г., Левшин М. М., Масол Л. М., С. Г., Олексюк О. М., Пушкар В. В., Савченко О. Я., Северина Н. Ю., Сидоренко В. К., Трофімов Ю. Л. Фурман А. В., Шевченко Г. П., Шевчук А. М. та ін.).

Мета статті – з огляду на актуальність окресленої проблеми, з урахуванням останніх наукових досліджень з питань, пов'язаних з формуванням ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників, – схарактеризувати деякі особливості ціннісно-сміислового поля, генерованого начальньо-виховним процесом.

Виклад основного матеріалу. Ідеально, коли ціннісно-сміслові поле навчально-виховного процесу носить конструктивний характер і відповідає найголовнішій меті – формуванню системи знань «природа–людина–суспільство» на засадах ціннісної життєдіяльності особистості.

Особистісно зорієнтоване навчання не може існувати поза ціннісно-смісловими орієнтаціями. Ціннісно-сміслові орієнтації, звісно, детермінуються,

орієнтації учнів старшої школи підпадають під процеси розгортання навчально-виховного тла. У цьому сенсі його значення і смисли – як нестійкі структури – узалежені від розуміння й інтерпретації освітньої дійсності загалом. Відтак, шкільна діяльність, здебільшого виступаючи основною спонукою розвитку учня, не завжди позитивно впливає на його психологічне становлення. У кращому випадку – стримує (іноді – шкодить, коли процвітає авторитарна педагогіка, ненаукове адміністрування навчально-виховного процесу) [2].

Відповідно до змісту і способу навчання може змінюватися не тільки темп, а й напрям психічного розвитку учнів, а сама діяльність навчання виступатиме як його умова і чинник. Отже, формування в учнів ціннісно-сміслових орієнтацій неможливе поза об'єктивною реальністю, тобто, без створення цілісного образу світу (образу школи, образу класу, образу педагогів, образу суспільства, образу виробничих відносин, образу сім'ї тощо) [1, с. 46].

У такий спосіб ми доходимо висновку, що зміст предметів гуманітарного циклу старшої школи має містити все, що стосується життя і розвитку учнів зі спрямованістю, звісно, на профілі, за якими навчаються у ЗНЗ. Зміст предметів гуманітарного циклу старшої школи ми розглядаємо як цінність, ґрунтовану на певному доборі знань (подій, фактів, явищ) з огляду на закони, закономірності, принципи, особливості, специфічні відмінності функціонування і розвитку природи, людини, суспільства і людства в цілому.

У своєму дослідженні ми спираємося на міркування, що стосуються: дитиноцентричних, людиноцентричних, ціннісно-філософських трансформацій (Кремень В. Г.); діалогу особистість–особистість, особистість–соціум, особистість–культура, де взаємовидозмінюються ціннісно-сміслові імперативи (Васьківська Г. О., Савченко О. Я., Сухомлинська О. В., Титаренко Т. М.); компетентностей як результату застосування новітніх технологій у навчально-виховному процесі з метою розвитку ціннісно-сміслових орієнтацій учнів, адаптації знань, формування умінь і навичок, розкриття здібностей) (Бондар В. І., Миропольська Н. Є., Пометун О. І.); реінтерпретації фактів і закономірностей, відкритих у різних наукових школах, що репрезентують структуру, функціонування і розвиток ціннісно-сміислової сфери особистості (Карпенко З. С.); ціннісно-сміислової сфери і позиції вчителів (Заброцький М. М., Зрайко Р. І.) (особливо важливо з огляду на дані, здобуті під час опитувань учителів і випускників); ціннісно-сміислового поля, ціннісно-сміислового досвіду, ціннісно-сміслових конструктів, ціннісно-сміислової комунікації (Гончаренко С. У., Зязюн І. А.); ціннісно-сміислового виміру (Андрущенко В. П., Астахова В. І., Бех І. Д.); ціннісно-сміислового світу (Матвієнко І. О.); ціннісно-сміислової компетенції (Родигіна І. В., Туряк В. Ю., Шевченко З. О.); ціннісно-сміислової реальності і нашарувань (Варипаєв О. М., Кононенко В. І.); цінностей конформістської спрямованості, що деформують ціннісно-сміслову сферу (Гарькавець С. О.).

Окреслене, безумовно, стосується змісту навчальних предметів (переважно гуманітарного циклу), розвитку особистості шляхом навчання, а також проблем, що виникають на тлі соціально-економічного розвитку, і, звісно, фундаменталізації знань. Результати наукових досліджень і здобутки педагогів-практиків хоч і знаходять своє вираження в освітніх стандартах, навчальних програмах, підручниках і посібниках (гуманітарний цикл, старша школа), а отже, у змісті відповідних шкільних предметів, вочевидь, цього замало. До такого висновку нас спонукали дані, здобуті Інститутом педагогіки НАПН України та Інститутом соціології НАН України під час всеукраїнських опитувань учителів і випускників ЗНЗ (перший семестр 2011/2012 н.р.).

Учителі, аналізуючи програми з основних навчальних предметів, вказали, що вони на 56,75% відповідають досягненням науки і на 50,84% – пізнавальним потребам учнів. Понад половина респондентів (54,03%) зійшлися на тому, що програми з основних навчальних предметів вимагають модернізації відповідно до запитів і вимог сучасного суспільства. Задоволеність 11-класників рівнем підготовки з предметів така (середній бал задоволеності випускників рівнем підготовки розраховано за шкалою: 1 – зовсім незадоволений; 2 – скоріше незадоволений; 3 – утруднююсь відповісти; 4 – скоріше задоволений; 5 – цілком задоволений): зарубіжна література – 4,13; українська мова – 4,10; українська література – 4,08; історія України – 4,03; всесвітня історія – 4,00; основи економіки – 3,89; іноземна мова – 3,73. Як бачимо, саме гуманітарне тло характеризує особливості ціннісно-сміислового навчально-виховного поля, бо узалежене від змісту відповідних предметів.

Перша особливість проблемного поля характеризується рівнем задоволеності 11-класників підготовкою за предметами. Мова як основне джерело розуміння і пізнання дійсності, мовлення як головний засіб моделювання досвіду, вочевидь, не дають бажаного (саме тому

задоволень іноземною склала 3,73). Важливо, щоб знання мов відтворювалися у мовленнєвій діяльності. Знання мови – фундамент мислення і мовлення. Не мова як предмет, а мовлення як процес комунікації і засіб здобування нових знань розвиває ціннісно-сміслові орієнтації. Тож вільне володіння мовою, вміння оперувати її засобами сприяє адаптації, налаштуванню зв'язків з навколишнім світом і навіть впливає на психічні процеси і поведінку дітей.

Друга особливість впливає з першої і зумовлюється задоволеністю учнів знаннями з основ економіки (лише 3,89 з 5). Це свідчить про те, що відповідний варіативний компонент не достатньо забезпечений, а з іншого боку, не зовсім відповідає запитам старшокласників, які в житті бачать зовсім інші вимоги, що їх висуває соціум. На прикладі економічних курсів легше розкрити перед учнями особливості соціалізаційних процесів.

Третя особливість характеризується суперечністю суперечностей, де група суперечностей, пов'язаних з пізнанням і цінностями, протиставляється іншій суперечливій групі – знання–уміння–навички і вибір життєвого шляху. На думку багатьох учителів, будь-які проблеми вибору позначаються на успішності (пізнанні). Якщо учень стоїть перед вибором, то його внутрішній потенціал або зростає (до цього не готова більшість учителів: сприймають це як засіб учня самоствердитися попри все, а з досвіду знаємо, що сформований вчительський стереотип практично непереможний), або знижується (що посилює вироблений стереотип сприйняття учня вчителем, і тоді такий юнак чи дівчина, перебуваючи в пригніченому стані, залишається неуспішним).

Пом'якшити тиск третьої особливості ціннісно-сміслового поля навчально-виховного процесу на свідомість старшокласників може реалізація діяльнісно-стратегічної змістової лінії, яка має «замикатися» на самооцінці старшокласників як процесі себе-творення. Тільки адекватна самооцінка дає змогу співвіднести свої сили із завданнями й вимогами тих, хто їх ставить (тобто, пізнаннева діяльність учнів у такий спосіб має загострювати відчуття цінності знань, значущості умінь, бачення кола застосування навичок). Завищена або занижена самооцінка може деформувати внутрішній світ підлітка, негативно позначитися на його мотиваційній і емоційно-вольовій сферах, а отже, завадити гармонійному розвитку.

Літературну освіту ми також розглядаємо як інструмент формування ціннісно-сміслових орієнтацій. Тож основною формувальною силою в духовному світі школяра має стати нова емоційно-ціннісна лінія змісту як складова літературного компонента, що реалізується на провідних принципах навчання і виховання, відповідає індивідуальним потребам (орієнтованість на особистість), передбачає високопрофесійні компетенції учителя, ґрунтується на компетентнісному підході в літературній освіті. Емоційно-ціннісна лінія, за якої формуються ціннісно-сміслові орієнтації, забезпечить «розкриття гуманістичного потенціалу та естетичної цінності творів української, світової літератури, а також літератур національних меншин, формування світогляду учнів, їх національної свідомості, моралі та громадянської позиції... <...> духовно-емоційного досвіду [3]».

Зміст літературної освіти спроможний спрямувати учнів на усвідомлення таких норм поведінки, які мають бути закладені як основа формування громадянина. Спілкування є сферою, де соціальне переходить в особистісне і особистісне стає соціальним, де відбувається обмін індивідуальними ціннісно-смісловими відмінностями.

З огляду на викладене, ми наголошуємо на потребі переосмислення важливості і значення спілкування в усіх його індивідуальних, міжособистісних, соціальних, соціокультурних проявах тощо у контексті формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи.

Окреслені особливості ціннісно-сміслового поля, зумовлені начально-виховним процесом і детерміновані переважно змістом предметів гуманітарного циклу, ми можемо також розглядами як джерело створення ситуативних проблем і задач, що їх мають обопільно розв'язувати і вчителі, і учні, адже шкільний соціум є моделлю (подобою) соціуму дорослого, де життєдіяльність зумовлюється законами, набагато жорсткішими.

Висновки. Особливості формування ціннісно-сміслових орієнтацій, з огляду на мету і зміст нового Державного стандарту, зокрема, лежать у площині емоційно-ціннісних переживань і ставлень старшокласників. Отже, принципи навчання мають відповідати особистісно зорієнтованій парадигмі освіти, де учень є суб'єктом навчально-виховного процесу, а гуманітарно-гуманістичне тло забезпечуватиме становлення молодшої людини як громадянина незалежної країни, готового жити і працювати у світі інформаційних та інформатизаційних перетворень. Розв'язання відповідних мотиваційно-аксеологічних проблем сприятиме становленню інноваційної особистості.

Ми солідарні з думкою академіка О. Я. Савченка, що «гуманітаризація змісту на всіх рівнях освіти – це вияв нового мислення світового

162

співтовариства щодо глобальних проблем розвитку людства. Вона передбачає передусім посилену увагу до внутрішнього світу людини, найбільше сприяння розвитку всіх її здібностей, фізичних і моральних якостей. Пріоритетна роль у гуманітаризації школи належить мовній, літературній, суспільствознавчій, мистецькій освіті, основам здоров'я, завдяки яким діти краще пізнають свій внутрішній світ, людей, демократичні цінності, вчаться самоорганізації й саморегуляції поведінки. Це сприяє розвитку гуманітарного і гуманного мислення, розумінню самоцінності кожної особистості [6, с. 65]».

Формування ціннісно-сміслових орієнтацій старшокласників як загальнопедагогічна проблема може розв'язуватися за спрямованості відповідного змісту освіти на самонавчання, саморозвиток, самооцінку учнів. З іншого боку, зміст навчання, суб'єктивні чинники обігу інформації, особистісна специфіка сприйняття, обробки, засвоєння і передачі інформації, індивідуальні можливості оперування знаннями, родинна і культурна детермінанти знань тощо як імпульси навчального ціннісно-сміслового поля, мають бути об'єктами дослідження учнів і вчителів.

Отже, спираючись на добутки і міркування, зміст досліджень і домагань вітчизняних науковців, аналізуючи результати роботи практиків ми, зі свого боку, маємо намір поглибити вивчення окреслених проблем.

Література

1. Васьківська, Г. О. Особливості формування системи знань про людину у змісті підручника нового покоління [Текст] / Г. О. Васьківська // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць ; [за наук. ред. В. М. Мадзігона]. – К. : Ін-т пед. НАПН України ; Х. : ФОП Стеценко І. І., 2010. – Вип. 10. – 784 с. – С. 42–48.

2. Васьківська, Г. О. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи засобами змісту сучасного підручника [Текст] / Г. О. Васьківська, С. В. Косянчук // Проблеми сучасного підручника : зб. наук. праць / [ред. кол., головн. ред. В. М. Мадзігон; наук. ред. О. М. Топузов]. – К. : Пед. думка, 2011. – Вип. 11. – 800 с. – С. 107–120.

3. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс] / [затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1392]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednya/serednya/derzh-standart/post_derzh_stan.doc»

4. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.

5. Національна доктрина розвитку освіти [Електронний ресурс] / [затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/images/files/doshkilna-crednya/serednya/baza/nats_doktr.doc»

6. Савченко, О. Я. Розвиток змісту початкової освіти в умовах державного суверенітету України: методологічний, законодавчий, дидактичний аспекти [Текст] / О. Я. Савченко // Педагогічна і психологічна науки в Україні: в 5-ти т. – Т. 3. – Загальна середня освіта. – К. : Пед. думка, 2012. – 432 с. – С. 61–74.